

PAPP KLÁRA

JÓSIKA ANTAL KOLOZSI FŐISPÁN TERVEZETE AZ ERDÉLYI KATOLIKUS IFJÚSÁG OKTATÁSÁRÓL

A Jósika család hitbizományi levéltárában maradt fenn néhány, a nemesi közgyűlés előtt elmondott beszéd, illetve tervezet, amelyet Jósika Antal (1745–1803) különböző időpontokban írt, s amelyeket fia, Jósika János „édesatyám némely plánumai” felirattal tett egy iratcsomóba.¹ Ezek egyike az a terjedelmes eszme-futtatás, amelyben a szerző a katolikus ifjúság oktatásáról fejt ki elképzeléseit. Az irat fogalmazvány, amelynek pontos datálása nincsen. A szöveget több helyen betoldások, lehúzások tarkítják, készítője logikusan felépítve, de szemmel láthatóan első ötleteit, elképzeléseit vetette benne papírra. A kézirat végén maga is kritikusan megjegyezte: „*Ezekhez mások jobbakat és többet tehetnek melléje, és mind olyanok, amelyektől örömet elállok, miként valaki jobbat mond és gondol.*”

Jósika Antal annak a Jósika Istvánnak volt kései leszármazottja, aki még Báthory Zsigmondtól kapta adományba Branyicska birtokát, ám 1598-ban elvesztett lett, ezért utódainak kellett az adományt visszaszerezni.² A 18. században Hunyad vármegye főispánja volt az a Jósika László, akinek Jósika Antal – a kézirat készítője – a fia volt.

A források tanúsága szerint a fiatalember 1759–61 között a kolozsvári jezsuita gimnázium tanítványa volt, ahol a vicerektori tisztelet is betöltötte. Onnan Nagyszombatba került, ahol 1765–66-ban bölcsészeti, 1772–73-ban teológiai tanulmányokat folytatott. A kolozsvári jezsuita akadémia diákjairól készült adattárban a szerzetesrendbe lépett diákok egyikeként tüntették fel, hiszen egyházi tisztségét a „Factus Jesuita” megnevezéssel illették. Arról azonban egyelőre nincsen adatunk, mikor lett Jósika Antal jezsuita.³

Jósika Antal jó házasságot kötött, amelyről Kazinczy is megemlékezett egyik levelében, amelyben a Jósika Jánosnál tett látogatását részletezi, felidézve ven-

¹ A tanulmány az OTKA K 83521 számú pályázata és a „Fejedelmi udvar és társadalom a 16–18. századi Erdélyben” című kutatóegyetemi belső kutatócsoport támogatásával készült. A Román Országos Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága, Kolozsvár (Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj) (továbbiakban ROL KmIg) a Jósika család hitbizományi levéltára. (továbbiakban Jósika hitb. lt.) No. 141.

² Jósika Istvánt Szatmáron végezték ki, birtokait fia, Zsigmond szerezte vissza.

³ Varga Júlia: *A kolozsvári jezsuita gimnázium és akadémia hallgatósága 1641–1773 (1784)*. Bp., 2007. 269.

déglátója apjának ifjúkorát is: „A praeses atyja, Antal, kolozsi főispán, ifjabb esztendeiben jezsuita volt, arra rendelve, hogy Mártonffy József társával, a későbbi püspökkel, mint missionarius Chínába küldessék. Eltörölve a szerzet, visszatérel a világba, s elvevé Gróf Teleki Ferencnek testvérét, Josephát...”⁴ A fiatal Jósika szerzetessé válásának eddig nem találtuk a magyarozatát. Az arisztokrata családok az egyetlen fiúgyermeket nem szokták papi pályára küldeni, hiszen annak feladata volt a családi birtok átvétele és gyarapítása. A családi genealógia szerint Jósika Lászlónak Antal nevű fia mellett csak egy leánya volt, Mária, aki uzoni Béli Antalhoz ment feleségül, nem volt tehát másik fiúgyermek, aki-re számíthatott volna.⁵

A jezsuita rend feloszlatása utáni állapot nagyon eltérő életutak megvalósulását segítette elő. Jósikával szemben – aki saját leírása alapján a kolozsvári Académia ügyeiben működött együtt Bánffy Dénessel – a későbbi püspök, Mártonffy József ugyan előbb (1774) matematika tanár volt Kolozsváron, majd Szebenbe, a Gubernium székhelyére költözött, s Mária Terézia megbízása alapján, egy bizottság élén dolgozott a Ratio Edicationis rendelet Erdélyre érvényes változatának kimunkálásán.⁶ A rendelet „Norma Regia” néven⁷ 1781-ben, II. József idején látott napvilágot, az előkészítés érdemi munkája azonban még Mária Terézia uralkodásához kapcsolható. Ez a rendelet – a magyarországihoz hasonlóan – felekezetek felett állt annyiban, hogy érvénye valamennyi felekezeti iskolára kiterjedt, a döntést előkészítők többsége azonban katolikus volt. Az oktatás szerkezetét a rendelet készítői hasonlóan képzelték el a magyarországi Ratio előírásaival: „a

⁴ A feleség, Teleki Mária Josepha (1749–1815) apja széki Teleki Pál (1719–1773) volt, anyja Haller Borbála (1719. szeptember 11., Árokalja–1770). Lásd: *Gróf Teleki Sámuel erdélyi kan-czellár úti naplója 1759-1763*. Sajtó alá rend. ifj. Biás István. Bev. írta Imre Sándor. Marosvásárhelyt, 1908. <http://issuu.com/buksi/docs/09924>; valamint Sas Péter: *A kolozsvári piarista (egykori jezsuita) templom sírfeliratai*. Lymbus Magyarságtudományi Közlemények, 5. évf. (2007) 149–178. <http://epa.oszk.hu/01500/01500/00005/pdf/10sas.pdf>

Haller Borbála gyászjelentése: A’ mindeneken hatalmason uralkodó Szent Úr-Istennek tetszvéen néhai kedves feleségemet, ...Haller Borbárát...ötvenedik esztendeiben, ezen folyó hólnapnak hatodik napján... ez életből ki-venni... (Kolozsvár,) 1770. (12.) Febr. (Gr. Teleki Páll.) (Kolozsvár) (1770), [Református Kollégium betűivel.] [1] lev. – 2. OSzK Knyt. <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/Petrik/fc54/100f5/1049d?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0>

A megállapításokhoz még azt is hozzátette: „Élte örömeit olvasásban találta. Nevezetes számú könyveit a Hora és Gloska társai elégették, széthordták.” Lásd: Kazinczy Ferencz: *Erdélyi levelek*. In: Kazinczy Ferencz utazásai. (Kazinczy Ferencz eredeti munkái. II. k. Utazások.) Budán, 1849. XV. 289. http://books.google.hu/books?id=NFQAAAAAAAJ&pg=PA289&lpg=PA289&dq=Jósika+Antal+kolozsi+főispán&source=bl&ots=4a_L5d2_NO&sig=fEu1T2KXuCnBg

⁵ Jósika László báró, Hunyad vármegye főispánjának felesége Kun Katalin volt. <http://www.parragh.n1.hu/keret.cgi?/eucsafa/genealogy.euweb.cz/hung/josika2.html> (letöltve 2013. szept. 1.)

⁶ *Erdély története. Három kötetben*. Erdély története II. kötet. 1606-tól 1830-ig. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp., 1986. (továbbiakban Erdély története II.) <http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/346.html>. Mártonffy 1779-ben a királynő megbízása alapján lett az erdélyi római katolikus iskolák főigazgatója.

⁷ *Norma regia pro scholis magni principatus Transilvaniae*. Nagyszében, 1781.

népiskolákra épülő 3+2 osztályos gimnáziumok szerepelnek itt is.” A latin nyelvtudás megszerzését még mindig meghatározónak tekintették, bár a magyar és a német „nyelvvél való foglalkozást is” szükségesnek tartották.⁸

Jósika Antalt viszont ott találjuk az első szabadkőműves páholy-tagok sorában. A szebeni Szent András páholyának 1778 körül Bánffy György⁹ és Bánffy Farkas után lett tagja, hozzájuk csatlakozott Aranka György, Teleki Ádám, Esterházy János, a későbbi kincstartó, Bethlen József, vagy a szebeni lapkiadó, Martin Hochmeister is.¹⁰ A szabadkőművesek közé tartozott Samuel von Bruckenthal gubernátor (1777. július 16.–1787. január 9.) is.

Az 1780-as évek közepén, amikor az akkori kolozsi főispán, Csáky János a Horea-felkelés visszaszorításában vállalt szerepe miatt kegyvesztett lett az udvarnál,¹¹ s ezért visszatért felvidéki birtokaira, a megye első tisztét Jósika Antal kapta meg, amelyet 1803-ban bekövetkezett haláláig töltötte be.

Amikor arra keressük a választ, mikor keletkezhetett Jósika kézírata, vizsgálni szükséges, melyek azok a kéziratban leírt események, amelyek a datálásra alkalmasak. A szerző fejtegetéseinek sorában előkerült a jezsuita rend feloszlása utáni időszak megítélése, amelyről Jósika kéziratában azt olvashatjuk, hogy „A jesuiták elosztása után mind itten Kolosvárat, mind más Gimnáziumokban a tanítást által vették a világi papok, azaz a Status Ecclesiasticus. Valósággal nagy szerencséje volt akkor Erdélynek abban, hogy főként a felső iskolákban a jesuiták között, akik felosztattak, és ecclesiasticussá lettek, derék emberek voltak, de amellet az erdélyi jesuiták is sokan Magyarországról haza kívánkoztván, itten hivatalt felvállaltak, s igazán beszélve a Kolosvári Académia jobb tanyítókból, mint akkor, nem állott. A Theológiában is válogatott ecclesiasticusok ide tétetvén, és a publikum is nagyérdemű gróf Bánffy Dienes által mind a tanyítás, mind a tanulás módgyába belé tekintvén.” Ezt követően azonban azt közli, hogy Mária Terézia gróf Kornis Mihály tanácsára „egyszeribe a piaristákat a Kolosvári Académiára tanítónak hozza bé...”, amely lépést az egykori jezsuita, Jósika Antal természetesen egyértelműen rossz döntésnek tartott.

Eltekintve attól, hogy igaz van-e ebben a kérdésben, világos, hogy kéziratát 1776–78, azaz a piaristák kolozsvári térnyerése után írhatta.¹² Jósika felvetései

⁸ Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Bp., 2000. 169.

⁹ Bánffy György 1787. január 9.–1822. július 5. között volt Erdély gubernátora.

¹⁰ *Erdély története* II. 1070. Jósika Antal Teleki Sámuel sógora és bizalmasa volt, aki könyveiben levelezett vele. Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, 1997. 179.

¹¹ Csáky János a nemesi felkelést kívánta mozgósítani a parasztlázadás ellen, amit a hadsereget bevetni kívánó II. József nem vett jó néven. Csákynek feleségével is megromlott a viszonya, aki később elvált tőle, ezért nyilván nem csupán a katonai-politikai szerepvállalás vitte őt vissza a családjához. részletesen Papp Klára: *Az erdélyi Csákyak*. Kolozsvár, 2011.

¹² Mária Terézia az 1770-es években felvetette egy katolikus vezetés alatt álló felekezeti akadémiának létesítésének lehetőségét is, amelyet a protestáns egyházak nem támogattak. Lásd Gaál György: *Egyetem a Farkas utcában*. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai. Kolozsvár, 2001. <http://mek.oszk.hu/01800/01864/01864.htm#2>

között volt még egy, ami lehetne kormeghatározó. Azt írja „*Hogy az ifjúságnak a tanulásra minden módgya adassék, a mostani Bibliothecát, publice Bibliothecának kellenék tenni*, de ez igen tsekély Bibliotheca, amint hallám, azért a püspök őexcellentiája igen nagy kegyességet cselekednék az erdélyi ifjúsággal, ha a maga Bibliothecáját, főként ha a guberniumé itten maradna, akkor maga is élhetvén vele, ide által hozná, hátha még az erdélyi ifjúságnak hagyná, örök emlékezetet tenne magának.” Mivel tudjuk, hogy a kolozsvári nyilvános közkönyvtár felállítását Mária Terézia 1778-ban rendelte el, ez a Jósika kézirat megvalósítását dokumentálná.¹³ Mégis el kell vetnünk a felvetést, mivel annak a könyvtárnak a létesítésében nem játszott szerepet a fenti idézetben szereplő püspöki könyvtár.

A kéziratban végül megtaláltam azt az utalást, amely közelebb vitt a keletkezés időpontjának meghatározásához. Mivel az a Gyarmathi Sámuel hunyadi orvos-nyelvész, akinek magyar nyelvtankönyvéről Jósika igen elismerően nyilatkozott, 1787 és 1791 között töltötte be a Hunyad vármegye főorvosa tiszttét, a kézirat megszületését erre az időszakra, nagyobb valószínűséggel 1790–1791-re valószínűsítem.

Jósika Antal életpályáján később is foglalkozott oktatási kérdésekkel. Kolozs vármegye főispánjaként az 1791. évi országgyűlés LXIV. cikkelye alapján tagja volt az úrbéri és a tanügyi rendszeres bizottságnak. A halálakor készített visszaemlékező beszédekből tudjuk, hogy még abban az évben is betöltötte a kolozsvári királyi iskolák főigazgatói tiszttét.¹⁴

A fennmaradt kézirat-töredék tehát olyan érdeklődésről ad számot, amely a bárót életének hosszabb szakaszán végigkísérte: az ifjúság oktatásáról, az oktatás szerepéről, az átalakítás lehetőségeiről és feltételeiről, s az oktatás irányításának és finanszírozásának kérdéseiről. Olyan ember írta, aki maga is tapasztalatokkal rendelkezett az ifjúság tanításáról, sőt mondhatni sikerei fűződtek az oktatói tevékenységhez. A helyzet ellentmondásosságára utal, ugyanakkor s egyúttal a kézirat szerzőjének szemléletét jól jellemzi az, hogy a sikerélmények éppen a jezsuitaként eltöltött évek során születtek, amikor, ahogyan maga megvallotta, ne-

¹³ Jósika hitb. It. No. 141. A Jósika kéziratban a gondolat kifejtése a következő: „Ezen Bibliothecának minden nap bizonyos órájában nyitva kellene lenni, ahol minden, akinek tetszik, olvashatna benne, de hogy új, arra érdemes könyvek megszereztesse, legalább ötszáz forintokat kellene minden évben reá szánni.”

¹⁴ Ernszt Ernő: *Kesergő versek, melyekkel mélt. L. báró Jósika Antal, Kolos vármegye főispánjának és a kolozsvári kir. iskolák főigazgatója ő nagyságának 1803. január 16. történt halálát a kolozsvári tanuló ifjúság siratja*. Kolosvár (kézirat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában). Jósika Antalt és 1815-ben elhunyt feleségét is a jezsuita, később piarista templomba temették. Sas: *A kolozsvári piarista*, 166. és 168. 1776-tól a kolozsvári egyetem felügyeletét a rektor mellé rendelt királyi igazgató látta el, s 1794–1818 között annak személye azonos volt a kolozsi főispánéval, így Jósika főispáni tisztsége alapján töltötte be a tiszttét. (Előtte Bánffy Dénes, Bánffy György és Csáky János volt igazgató.) Lásd Varga Júlia: *Katolikus közép- és felsőoktatás Erdélyben a 17. századtól a 19. század közepéig*. Bp., 2007. (kézirat) 195. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/vargajulia/disszert.pdf>

héz volt a magolás (memoriter tanulás) helyett az olvasásra szoktatni tanítványait: „sok bajom volt a vén jezsuitáktól, akik azt állították, hogy ha az ifjú leckét nem tanul, semmit sem tanul.”

A kézirat, amely „*A catholikus ifjúság neveléséről való gondolkodásak*” címet viseli, jóval több, mint elképzelés egy oktatási rendszer felállításáról. Szerzője azért írta le gondolatait, hogy a nevelés fontosságáról értekezhesen egy társadalom életében, s elgondolkodhasson azokon a módszereken, amelyek hozzájárulhatnak az eredményességhez, azokon a változtatásokon, amelyek közelíthetik az oktatás tartalmát a nyugati országok képzéseéhez, s az irányítási mechanizmuson, amely működőképesebbé teheti az intézményeket.

A terjedelmes kézirat (65 lap, azaz 130 oldal) minden felvetésére jelen tanulmány keretében nem áll módomban kitérni, ezért néhány meghatározó problémát vizsgálók.

Már a kézirat első mondata a távlatokra utaló: „Amint egy mesteremberrel, midőn valami épületet akar fel vinni, arra kellek legszükségesebben vigyázni, hogy... kemény fundamentumot tégyen, úgy egy polgári társaságnak is, midőn a maga polgári állapotját állandóvá, s virágzóvá akarja tenni, azon kellek főbb tekintetet tenni, hogy a közönséges társaságnak oly tagokat neveljen fel, akiken valaha a polgári társaság, mint erős fundamentumon éllyen.”

Bár ezt követően maga fogalmazta meg, hogy a „sok rendbéli hivatalokra kívántató” nevelés módja különböző lehet, s e tekintetben három részre osztotta az erdélyieket: az elsőbe sorolva a fő kormányzéki, vármegyei, széki szolgálatot tévőket, a saját „tulajdon gazdaságokat folytatókat, papi rendet és több olyanokat, akiknek szükséges, hogy minden tudományokba magokat gyakorolják”, a másodikba a kereskedőket, mesterembereket, kántorokat, nótáriusokat, mint olyanokat, akiknek nem szükséges az előbbi gyakorlatot megszerezni, s a harmadikba a falusiakat és a „városi alább való” embereket; mégis úgy vélte, hogy mindenféle ifjúság nevelését „tellyes igyekezettel” kell végezni, „hogy egy polgári test légyen, szükséges, hogy ennek tagjai is épek és tökéletesek legyenek...”.

A VALLÁSOS NEVELÉS

Jósika Antaltól, az egykori jezsuitától természetes lenne annak hangoztatása, hogy szükséges: „a *religiónak tudományát* megtanulni, minden legalacsonyabb gyermeknek is, a *tagadhatatlan*, mivel *ettől mind világi, mind örökké való boldogsága függ*. A világi azért, hogy kicsi korától megtanulja, és gyükeret verjen belé, hogy a rosszat ne világi hatalmasságoktól, szabad büntetés félelmétől, hanem azért kerülje, hogy magában rossz és az isteni felségnek nem tetszik, más-ként példák bizonyítása szerént is, ha nagyot nő, csak az olyan rosszat elkerülni, melynek büntetésétől rajta kapása után félhet, az örökké való boldogsága pedig ennek megtanulásától, hogy függjön, nincsen miért bővebben megmagyaráz-

zam.” Az érvelés további része azonban egyértelműen meggyőzhet bennünket arról, hogy Jósika a valóságos erdélyi helyzetből kiindulva vélte úgy: „*amint az arany a tűzbe próbáltatik meg, úgy Erdélybe a hit dolga az ellenkező vallások ellenkező példáival próbakőre tétetik...*”, vallásában tehát sokkal szilárdabbnak kell lennie az ifjúságnak ahhoz, hogy – amint írja – „*meg ne tántorodgyék*”.

A hitbéli meggyőződéshez szerinte erőteljesebb támogatást kell kapnia egy ifjúnak tanítójától, az egyháztól, a családjától. Ezért fontos a tanítók képzése, de az is, hogy papság képzett legyen. „*Nézzük csak a közöttünk lakó olá nemzetet – hívta fel a figyelmet az egyik égető problémára –, mivel a pap tudatlan, a nép is tudatlan, és mindaddig tudatlan fog maradni, valameddig a papja tudatlan marad. Ebből kilátszik, hogy egy nemzetnek világossága legtöbbet a papok tudományától függ, tehát ha a magyar és erdélyi nemzetet nagyobb világosságra akarjuk vinni, magunknak azon kellitik lenni, hogy a papjainkat tudósoknak tegyük, erre pedig könnyebb alkalmatosság nincsen, mintha őket annyian oktadjuk, hogy sokakat találjunk benne, akik annyira mentek, hogy másokat taníthassanak.*”

A TANÍTÁS NYELVE

A tervezetben a szerző többször vissza-visszatért a tanítás nyelvének problémájához. Hosszasan igazolta ugyan, hogy a közéletben igen nagy jelentősége van a latin nyelvnek, mégis a tanulási folyamatban egyértelműen annak visszaszorítása mellett érvelt. Gyakorlati tanulságok alapján jutott a következtetéshez, hogy magát a latin nyelvet is magyarul megírt nyelvtani magyarázatok és szabályok ismeretében lehet eredményesebben megtanulni – a többi élő nyelvet is – ahogyan a latin, mint idegen nyelv hiányos ismerete járul hozzá az ezen a nyelven átadni kívánt közismereti tudásanyag elégtelen elsajátításához. Ezért aztán „*... ha én egy magyar ifjat deákul akarok megtanítani, grammatikának titulását, declinationak, conjugationak és compositionak reguláit nem kellitik deák nyelven, hanem magyar nyelven írnom, eszerint kellitik a többi nyelvről is szólni, amelyekre mindre magyar nyelven kellene grammaticát készíteni.*” Ugyanakkor mégsem zárta ki teljesen a latin nyelven tanulás lehetőségét, mondván: „*Ha ecczer az ifjúság annyira gyün, hogy a deák nyelvet magáévá teszi, és aztat meg fogja érteni, mint a magyar nyelvet, akkor a tudományokat is lehet nékie azon a megtanult nyelven tanulni. Amint fentebb említém, ha egy német ifjút franciául akarok megtanítani, a nyelvnek reguláit németül adja eleibe, de ha geográfiára akarja tanítani a gyermeket, azt bizonyosan németül tanítja.*”

Saját személyes példákat sorolt fel szenvedélyesen arra, hogy milyen kevésbé értette meg, s ezért csak magolta a tudnivalókat: „*Gyermek koromban a Szent írásból való históriákat meg akarták velem tanultatni, ottan kérdésre, s feleletre ki volt a história téve. ... Szórol szóra megtanultam, délutánig nagy bajjal azt elémondattam, de egy hónap múlva az egész tanult Szent írás Históriákból sem-*

mit se tudtam, mert amit szóról szóra tanultam, azt nem értettem.” A példák-ból egyértelmű következtetése az lett, hogy nem latin nyelven kell a tudományok eredményeit megismertetni, „*amíg a Deák nyelvet jól meg nem tanulja az ifjúság, azon a nyelven semmiféle tudományt nem tanulhat, innét volt mindeddig az a panasz, hogy a gyermek 14 esztendő koráig semmit a Deák nyelvnél nem tanult, de valósággal, ha jól megfontolom, és a régi tanulásomra visszatérek, sok nevetséges dolgot látok benne.*”

A hazai felvilágosodás számos képviselőjéhez hasonlóan Jósika Antal is a magyar nyelvűséget támogatta, mondván: „*Tsudálkozásra méltó dolog az, hogy mű egyedül magyarok nem követjük a már megvilágosodott nemzeteknek példáit, akik mindenféle tudományoknak könyveit maguk nyelveken írják, és azon tanulják.* Meglehet ugyan, hogy deákul olyan jól beszélteni nem tudnak, mint mi, de írni tudnak úgy, ha nem jobban, és a tudományokban is mélyebben belé merültek, úgyhogy mű legmélyesegesebb tudományokban az ő könyveit francia s ang-lus nyelvről deákra fordítjuk...”.

Szerinte a tanító és a diák számára az lenne célszerű, ha magyarul írt tan-könyvek és nyelvtankönyvek készülhetnének, arra alkalmas, kiváló elmék mun-kája nyomán. A magyar nyelvűséget politikai szempontból is értékelte, bár eb-ben nem egyezett álláspontja pl. a Kazinczyéval, aki a kassai mintaiskolában az írást és olvasást a német mellett magyarul és szlovákul is taníttatta, és nem kizá-rólagosan a magyarul való tanítás fontosságát erősítette.¹⁵ Jósika úgy vélte: „*ha a német, vagy az olá ifjú iskoláinkba tanulna, abból egészen magyar lenne, mivel a magyar nyelvnek tökéletes tudása nélkül semmiféle nyelvnek vagy tudomány-nak tanulása útját nem látná.*” Ez a véleménye igencsak összecseng Bessenyei György álláspontjával, ami a következő volt: „*A köztünk lakó németeket és tó-tokat is magyarokká kell tenni. Mert megérdemli ezt az áldott magyar haza az idegen nemzetektől, melyeket a maga kebelében táplál, hogy annak nyelvét és szokásait is bévegyék ...*”.¹⁶ Igaz, Bessenyei a tudomány művelése szempontjából is meghatározónak tekintette az anyanyelvet, s ezt a véleményét a rendek vé-leményalkotását befolyásolni kívánva, 1790-ben fogalmazta meg: „*Az ország boldogságának egyik fő eszköze a tudomány. Ez mentől közönségesebb a lakosok között, az ország is annál boldogabb. A tudománynak kulcsa a nyelv, még pedig a számosabb részre nézve, amelynek sok nyelv tanulásában módja nincs, minden országnak született nyelve.* Ennek tökéletességre való vitele tehát legelső dolga légyen annak a nemzetnek, amely a maga lakosai között a tudományokat terjesz-teni, s azok alapján amazoknak boldogságokat munkálkodni kívánja.”¹⁷

¹⁵ Kosáry szerint Kazinczy a jozefin iskolapolitika németesítésével szemben alkalmazta a mód-szert. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp., 1980. 439.

¹⁶ Kosáry: *Művelődés,* 313.

¹⁷ Bessenyei György: *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék.* Bécs, 1790. In: *Iratok a magyar államnyelv történetéhez.* Szerk. és a bev. tanulmányt írta Szekfű Gyula. Bp., 1926. 15. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf10574.pdf

A magyar nyelv fontosságáról, használatáról vallott nézeteivel Jósika Antal tevékeny részese lett azoknak a hasznos erdélyi és magyarországi törekvéseknek, amelyek II. József halálát követően a két országrész országgyűlésein, rendi törekvéseiben és értelmiségi kezdeményezéseiben – nyelvművelő társaságok, akadémiái ötletek – is megmutatkoztak, s az oktatásban valóban eredményre jutottak.¹⁸ Erdélyben a törekvések legfelső szinten kaptak támogatást, hiszen Bánffy György gubernátor történeti érveket is tudott felsorakoztatni a magyar nyelvűség fontossága mellett, még azt is megemlítve, hogy „Magyarul tud a szász, örmény, oláh is, főként, aki nyilvános hivatalviselésre számba jön.”¹⁹

MIT SZÜKSÉGES TANÍTANI?

A kézirat iskolatípusnak megfelelően vizsgálja azt a kérdést, mit szükséges tanítani. A tanuló számára hasznos ismereteket kívánja összegyűjteni, elsősorban a maga alkotta hármasság alapján. Az ún. „Nationalis Iskola”, vagy „Schola Triviales” az oktatás első három éve a városi és a falusi oktatásban, ebből minél többnek a felállítása mellett állt ki. Ugyanakkor éppen ezekben térne át egyértelműen a magyar nyelvűsége, mivel eddig „ezen készület is idegen nyelven esett, a tanulás is benne igen tsekély volt, úgyhogy midőn a deák iskolákra gyűttek, igen keveset, egynémelyek semmit sem tudtak...”.

Az oktatás első három évében a vallási szokások megismerésén túl elsősorban az írást, olvasást tartja elsajátítandónak, mert a tanulók általa „király, ország s vármegye parancsolatait maguk olvashatják, s azoknak inkább hisznek, házi gazdaságukban, adóban elé adandó jelezéseket maguknak megteszik, és olyan többek, *uruknak felette hasznosak, mivel köztettek alkalmas jobb emberek lévén,*

¹⁸ Uo. *Iratok* i. m. A nyelvi mozgalom Ferenc abszolutizmusának kialakulásáig című fejezet. 32–61. Aranka György tervezetét pl. Szekfü szerint olyan bizottság tárgyalta, amelyben „az erdélyi felekezetek legkitűnőbb tanfőfiat, a magyarok és szászok legműveltebbjeit, egy Jósikát, Keményt, Hallert, Wesselényit, Heidendorft, Rosenfeldet találunk.” A magyarok a szászok anyanyelvét megőrizhetőnek tartották, de azt szerették volna elérni, hogy a Gubernium hivatalos levezetése magyarul folyjon. A végeredmény (1791:31. tc.) szerint a központi hivatalok az udvarral, a katonai és külföldi hatóságokkal továbbra is a latint tartották meg hivatalos nyelvnek. Uo. 60–61. illetve a törvénycikk pontos latin szövege Uo. 247. Az *Iratok* közzétevése alapján az Aranka által jegyzett 1790. aug. 9-i felterjesztésre kiküldött bizottság tagjai voltak (Szekfü tehát az elemzésnél kissé pontatlanul emlékezett vissza a maga által a forrásközlésnél leírt felsorolásra): „br. Jósika Antal, br. Kemény Sámuel, gr. Haller József, br. Wesselényi Farkas, gr. Tholdalaghi László, Aranka, Rosenfeld Frigyes, Weindorfer Mihály, valamint két katolikus, egy református, egy unitárius, egy evangélikus tanító (köztük Balla Márton).” Uo. 216.

¹⁹ 1792. ápr. 16. Uo. 250. I. Ferenc az 1791. évi 31. tc. értelmében megfogalmazott szöveget elfogadta, s ezt a leíratot küldte vissza az erdélyi országgyűlésnek, amely jegyzőkönyve alapján szintén elfogadta azt.

udvari tiszt hivatalt kisebb jószágokba viselhetnek.” A számolásban is csak az alapvető műveletek elsajátítását írta elő.²⁰

Alsóbb iskoláknak nevezi Jósika azt a négy éves iskolát, amelynek első évében a diák magyarul tanulná a latin declinatiót és conjugatiót és a göröghöz a declinatiót, a második és harmadik évben latint és görög conjugatiót, s negyedik évben a korábbi grammatikai osztályok záró évének anyagát, s görögből szótárral az auctorok fordítását.

Az ún. középső iskolában latin nyelven és magyarul is tanítaná a poésist és a retorikát, de úgy, hogy *„amely munkákat [a tanuló] deák nyelven készít, azokat magyar nyelven is szintűgy, de még talán inkább gyakorolja, és amind a deák nyelvnek, úgy a magyarnak is szépségét kikeresse, s tulajdonává tegye.*” A középső iskolák elvégzése után kerülhet a diák a felsőbb iskolákba.

Jósika egyértelműen emellett foglalt állást, hogy a Kolozsvári Académia szerepe erősödjön meg. Ezért szerinte ide kell hívni a legjobb professzorokat, itt kell jó könyvtárat is működtetni. Feltétlenül szükségesnek tartotta a jó professzorok megtartása érdekében azok méltó díjazását *„azokat legszükségesebb bővebben fizetni, ahol a professzorok a legjobbak, és a tanuló a legtöbb, és ahol a legnagyobb szükség vagyon reá, hogy a tanító ne változzék.*” Ugyancsak kiemelt szerepet tulajdonított Kolozsvár alsóbb és középső iskoláinak is, ahol a nemesség nagy száma és a várhatóan több felső iskolába menő diák miatt minden osztály tanítására külön professzort alkalmazna, s már az alsóbb iskolában lehetőséget adna más idegen nyelv, pl. a francia oktatására is.²¹

A professzorok megtartásának fontosságát azzal is kifejezte, hogy biztosítani kívánta számukra a „holtig való” kenyeret, *„tovább nem szolgálhatván, pensiókat kaphassanak s úgy erre fundatiot kellene hadni...”*²²

A TANKÖNYVEKRŐL

Jósika igen fontosnak tekintette a jó tankönyveket, ezért már a triviális iskolában olyan *„ABC silabizációs és olvasó”* könyvet kívánt bevezetni, amely alapján, miközben a tanuló *„az olvasást gyakorolta, az olvasásban is valami moralitást tanuljon...”*. A *katekizmust* a katolikus püspök által felkért személynek olyan

²⁰ Jósika hitb. It. No. 141. „Ha a számot ismeri, és ezt le tudja írni, mivel közülek igen kevés ember vagyok, aki sok pénzzel bajlódjék, ezen speciét a falusi mester is könnyen eleibe tudja adni, és az ifjúság is, ha esetleg megtanulta, nehezebben felejtí el, akinek többre vagyon szüksége, bizonyosan feljebb iskolába fog menni.”

²¹ Uo. Ugyanakkor éppen a nyelvtanulás miatt érvelt emellett, hogy a négy alsó osztályba végig ugyanaz a professzor tanítson.

²² Uo. Jósika számítása szerint a gimnáziumi professzorok fizetése Erdélyben a katolikus status számára 4800 forintot, a kolozsvári professzorok és a könyvtár költsége 14 630 forintot, azaz összesen 19 430 forint költséget jelentett.

könyvecskévé kell szerinte alakítania, amelyben „a különböző religiók ellen semmi se legyen ugyan ..., mindazonáltal a versengésbe levő tzikkelyei a legfundamentumosabban legyenek az ifjúság tanítására kitéve...” A harmadik könyv *kérés-felelet* módján oktassa az ifjút a kötelességeire.²³

Az alsóbb és középső iskolák könyveit Jósika szerette volna teljesen megújítani. A javaslat szerint a jobb tanítóknak Kolozsváron kellene tanácskozniuk a lehetséges tankönyvekről, s azok (összesen 17 könyv) közül maguk is vállalkozhattak volna – saját gyakorlatuk alapján – egy-egy kötet megírására. Az alapelv a magyar nyelvűség volt, s Jósika már eredményekről is beszámolt. A második évre való magyarul írott „Magyar nagyobb grammatica”-ról feljegyezte, hogy az „*készítetik most Gyarmathi úr, Hunyad vármegyei doctor által, amelynek megvallom, még eddig páráját nem láttam.*”²⁴ A készülő munkára való hivatkozás azért érdekes, mert a Gyarmathi munkásságát feldolgozók a szebeni szabadkőművesek közé tartozónak tudják az orvos-nyelvész tudóst is, feltételezve, hogy éppen tőlük kapta az indíttatást munkájának megírásához. Az 1791-re elkészült kéziratot a nyelvész elküldte Jósikának, mint kolozsi főispánnak, aki a július 20-i erdélyi országgyűlésen be is mutatta azt, s az ő javaslatára (valamint Bethlen Gergely, Wesselényi Miklós és Türi László támogatásával) a rendek elhatározták a kinyomtatását. Így jelent meg a kétkötetes mű 1794-ben – egy Natorp Vilmos nevű nemes 1500 forintos adományának felhasználásával – Hochmeister szebeni és kolozsvári nyomdájában „Okoskodva tanító magyar nyelvemester” címmel.²⁵

Jósika „Magyar és Erdélyországnak históriáját” is magyarul kívánta elkészíttetni, ahogyan Chrestomatiát is magyar és deák nyelven adott volna a diákok kezébe. Úgy vélte, hogy a történelem professzora el tudja érni, hogy „az historicusnak olvasására az ifjúságnak gusztust csináljon, hogy iskoláknak elvégezésivel is önnön magoktól, jó szívvel olvassanak, és főképpen gazda emberek valaha lévén, néki és más időkben legyen mivel gyönyörűséggel tölthessék idejüket, valósággal eszerint fog lassan lassan világosodni, és excodálódni a nemzet.”

²³ Jósika úgy képzelte, hogy a triviális iskolákat az archidiaconusságok mellé rendelt világi kurátorok, mint direktorok felügyeljék, évente egyszer ellenőrizzék, s a meg nem oldható problémákat a látogatásról készített protocollummal együtt a Catholikus Statusnak jelentsék.

²⁴ Gyarmathi Sámuel kolozsvári, nagyenyedi, zilahi és bécsi tanulmányok után 1787–1791 között volt Hunyad vármegye megyei főorvosa. Gaál György: *Erdély első nemzetközi hírű nyelvtudósa, Gyarmathi Sámuel*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 55. évf. (2011) 2. sz. 100.

²⁵ Teljes címe: *Okoskodva tanító magyar nyelvemester* Melly irattatott Gyarmathi Sámuel N[emes] Hunyad Vármegye Orvossa által. Kolozsváratt és Szebenben. 1794. Uo. 102. Az ifjabb Hochmeister annak a Martin Hochmeister szebeni nyomdásznak a fia volt, aki 1778-ban rekatolizált, s 1789. március 29-i halála után fíára hagyta a nyomdát. Amikor a Gubernium Kolozsvárra költözött, a nyomda egy részét is oda telepítették, s az ifjú nyomdász a kormányszervek hivatalos nyomdájává tette azt. Ezért történhetett, hogy bár a református és a helyi katolikus nyomda elenezte, a fenti kiadvány mellett a kolozsvári Hochmeister nyomda adta ki az 1791. évi erdélyi országgyűlés anyagát is. http://vmek.niif.hu/03300/03301/html/bgkvti_4/bgki0448.htm (letöltve 2013. szeptember 30.) Natorp támogatásáról Szekfü Gyula is megemlékezett az *Iratok...* i. m. 61. 1. l. lábjegyzetében.

MILYEN MÓDSZERREL KELL TANÍTANI

Jósika saját tapasztalataihoz nyúlt vissza akkor is, amikor a tanításban alkalmazott módszereket összefoglalta. Szemmel láthatóan ellene volt az értelem nélküli szó szerinti magolásnak. Már az olvasás tanulásánál is az élményt adó és az erkölcsi fejlődés szempontjából hasznos ismereteket részesítette előnyben. Igen nagy jelentőséget tulajdonított az olvasásnak, az olvasás megszerettetésének, az olvasás útján szerezhető tudásnak. Érdemes a személyes visszaemlékezését saját sikereire hosszabban is idézni, mivel a szövegből árad a személyes meggyőződés és a leírás arra is egyértelmű bizonyítékot szolgáltat, hogy a sorok írója valóban rá tudta venni tanítványait az olvasásra. „Nekem is volt valaha szerentsém Magyarországon a jezsuiták között ... poesist és rethoricát tanítani. A székesfehérvári szerzetes házat híres P. Váradi fundálván, a több jó, s hasznos fundatioi között az is volt, hogy minden tanítónak maga külön kis bibliothecája volt, amely bibliothecában minden régi deák, s görög classicus auctorok megvoltak, de arra is volt egy kitsin fundatio, hogy ha valami érdemes könyv kigyúve, mindenik tanítónak a maga fakkjába az a könyv megvétetessék. Két első holnapban az ifjúságnak a regulákat megmagyaráztam, s azokhoz való exercitiumokat midőn hazamentek, adtam. Karácsony eltelvén, az iskolában declaráltam, hogy se a poéták, se a rhetorok már nem gyermekek, hogy szóról szóra valamit megtanuljanak, és azért már ennek utána semmi leckét nem fognak tanulni, hanem olvasni fognak könyveket, s azokkal ismerkedni. Annak utána tehát délután sohase volt egyéb praetensio, hanem egy könyvet elévettem, például Sallustiust, ennek rövideden objectumát, szépségét, idejit, az akkori római res-publicának systemáját megmagyaráztam, annakutánna a könyvolvasáshoz fogván, megmutattam, ... belőle mit tanulni. Midőn az iskola végéig folytattam volna olvasását, akkor megkérdeztem, melyiknek volna kedve az ifiak közül azon könyvet tovább olvasni. Majd az egész iskola kérte. Bizonyos időre reversalis mellett egyiknek adtam oda a könyvet, hogy amidőn visszahozza, aztat nékem megmagyarázza, s megígértem, hogy rendre mindeniknek oda adom. Így rendre vettem minden classicus auctorokat, haza historiáit. Némelyeken az iskolába több, másokon kevesebb napokat töltöttünk. Már nyárra kelve annyira jutottam, hogy kis bibliothecámba egy könyv sem volt, elegendő könyvem nem lévén, a szálláson öten-hatan egybegyűlvén s úgy együtt olvastak. Nyárba recreatio napokon mind iskola napján az egész ifjúság viratkor négy órakor a szerzetes ház kapuja előtt, velek együtt kimenvén, s a pásitan leülvén az ifiak rendre úgy beszéltek elé, hogy kik ki a maga könyviből mit olvasat, szintűgy kérvén egyik a másikat, hogy nékiek adott könyvet elolvassa, hogy aki még el nem olvasta, az is elolvashassa. A tanítónak csak azon kell igyekezni, hogy a tudományoknak valóságát, hasznát, szépségét megismertesse az ifjúval és nem kell félni azután, mert maga önként fogja magát gyakorolni, főként, ha a tanító megmutatja, miként kellessék magát az ifjúnak gyakorolni.”

A FELSŐOKTATÁS

Jósika kéziratában javaslatot tett arra, hogy a „juristákat át kellene tenni Marosvásárhelyre, ahol a gyakorlat is biztosítva lenne számukra”. Elsősorban a Királyi Tábla jelenléte miatt vetette fel a változatást, hozzátéve, hogy ez estben nem az egyháznak, hanem az „országnak” kellene az ítélmestereket fizetni. A teológusokat viszont Gyulaféhevárról vissza akarta hozni Kolozsvárra, mivel a clericus jelenlétét, a Catholikus Status támogatását fontosnak tekintette, sőt úgy érvelt, Fehévárral szemben Kolozsvár egészségesebb hely is.²⁶

AZ IRÁNYÍTÁS KÉRDÉSEI

Jósika az iskolák irányításában a gazdasági feladatokat egyértelműen a Catholikus Status alá kívánta rendelni, az általa kinevezett „különleges személyek segítségével”. A politikai irányítás viszont szerinte a Kolozsváron székelő „senatus literatus” által történne, amely a következő tagokból állna: a Státus által megbízott „Iskolák fő directorából”,²⁷ a Mathesis és az Estetica két professzorából, minden facultás „décánusából vagy seniorából”, az egy archiváriusból.

A szenátusnak a terv szerint hetente a dékán elnöklétével kellett üléseznie, s a megoldatlan problémákat jeleznie kellett a Catholikus Statusnak. További feladatai még:

1. a vizsgákon, ha nem is mindenki, de nagyobb részben megjelennek,
2. a senatus proponálná a decanusnak és a status cath. a professzorokat,
3. A katolikus nyomdába menendő könyveknek és a katolikus iskolákba kiadandó könyveknek a cenzúráját ők látnák el,
4. A vacans fundatiókra ők proponálnának a statusnak individumokat,
5. A Gymnasiumot is dirigálná,
6. A professor a tanítványára olyan jogot kap, mint apa a fiára, de a nagyobb büntetést a senatus elé kellene vinni.
7. Minden hónapban a protocollumot fel kell küldeniük a cath. statusnak, de az iskola gyakorlati irányítása a senatusé lenne.

A fentiek alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy Jósika komolyan átgondolta az oktatás főbb kérdéseit, s írása az oktatástörténet tanulmányozandó dokumentumai közé kívánkozik.

²⁶ A Hittudományi Kar sorsáról Varga Júlia: *A Kolozsvári Királyi Líceum hallgatósága (1784–1848)*. Bp., 2000. 25.

²⁷ Jósika elképzelése szerint a directornak „olyannak kell lennie, aki mind a dolgokat értse, mind pedig olyan, hogy fizetést ne kívánnyon szolgálattyaért...”.

JÓSIKA SAJÁT GYERMEKEINEK NEVELTETÉSE.

Tanulságos lehet számunkra, milyen mértékben alkalmazta Jósika a nevelésről vallott elveit a gyakorlatban, hogyan tükröződnek nézetei saját gyermekeinek neveltetésében. Az elsőszülött fiú, Jósika János (1778–1843) a II. József rendeletétől „Lyceum Regium Academicum”-nak (Királyi Akadémiai Líceum) nevezett kolozsvári egyetemen tanult, 1793-ban, 16 évesen iratkozott be a Bölcsészkar hallgatói közé.²⁸ Jósika, mint felvilágosult ember ügyelt rá, hogy fia nyelveket tanuljon, jó kapcsolatokat építsen, gyakorlati tapasztalatokat szerezzen. Kazinczy később Jósika Jánostól hallotta, hogy a korban szokásos európai utazását félbe kellett szakítani: „Maga a praeses 1796. károlyfehérvári kanonok és bibliothecarius Cseresznyés András úr társaságában készült megjárni Olasz- és Franciaországot, de az előre toladó generális Buonaparte Napóleon útjukat elakasztotta. Kénytelenek valának Turinból visszafordulni.”²⁹ A családi levelezésben fennmaradtak viszont 1799-ből azok a híradások, amelyek egy megvalósult délvidéki és itáliai útról tudósítottak.³⁰ Jósika János később Bécsben szerzett gyakorlatot, s természetesen ismeretségeket is, majd 1802-ben megnősült, s 1803-tól Marosvásárhelyre, a Királyi Táblára került. Tanulmányai kiválóan megalapozták fényes karrierjét, s jó példával szolgálhattak arra is, hogyan irányítsa saját gyermekeinek, különösen három fiának (Samunak, Lajosnak és Jánosnak) tanulmányait és kapcsolatait.

Lánya, Jósika Borbála, azaz Biri (1789–1863) 1800-ban a szebeni Orsolya-apácákhoz járt tanulni, de valószínűleg 1806 előtt már férjhez is ment gróf Kálnoky Jánoshoz.³¹ Írni-olvasni jól tudott, mert viszonylag rendszeresen küldött levelet szüleinek és bátyjának, leveleiből érdeklődő és a tanulás lehetőségét megbecsülni tudó fiatal nő képe rajzolódik ki.

Jósika Antal saját korának szokásait követte gyermekei nevelésében. Fiának széles látókört és műveltséget biztosított, ami kedvező karriert tett lehetővé. Lányát is szívesen engedte tanulni, hiszen amikor az levelében még egy félév szebeni tartózkodást kért apjától, megkapta a lehetőséget. A Jósika Antal által írt oktatási tervzet hatása a neveltetés szemléletében érzékelhető, de az természetesen nem lehetett közvetlen hatással saját gyermekei neveltetésére.

²⁸ Varga Júlia: *A Kolozsvári Királyi Líceum*, 67. Ugyanott járt a Jogi Karra 1820–21-ben idősebbik fia, a 16 éves Jósika Sámuel (1805–1860), (i. m. 141.), majd Lajos (1807–1891) 1822–24-ben bölcsészeti, s 1825–27-ben jogi tanulmányokat folytatni (i. m. 148.).

²⁹ Kazinczy: *Erdélyi levelek*, 289. A Branyicskán tett látogatásról: http://books.google.hu/books?id=NFQAAAAcAAJ&pg=PA289&lpg=PA289&dq=Jósika+Antal+kolozsi+főispán&source=bl&ots=4a_L5d2_NO&sig=fEu1T2KXuCnBg

³⁰ Jósika hitb. lt. No. 142. Jósika János 1799. júliusi levelei.

³¹ Jósika Antal családja bárói rangot kapott, de felesége, s gyermekeinek házastársai is grófi címet viseltek, ezért feltételezhetjük, hogy a családfő a házassági politikában tudatosan törekedett arra, hogy magát és leszármazottait is grófi családokkal hozza rokoni kapcsolatba.

A tervezet elsősorban Jósika Antal személyiségének megértéséhez szolgáltat nélkülözhetetlen adalékokat. Sajnos, azt nem tudhatjuk meg belőle, miért lett jezsuita a család egyetlen férfitagja, azt azonban a szakirodalom után a tervezet is egyértelműen igazolta, hogy valóban elképzelhető lett volna egy ilyen életút is.

A hosszú kézirat Jósika Antalt egy, a magyar nyelv szerepét a képzés eredményességében felismerő, az oktatás kérdései iránt elkötelezett embernek mutatja, aki nemcsak maga élvezhette az olvasást, hanem akinek a tanítás, az olvasás gyönyörűségének felismertetése is élmény lehetett. A kézirat utalásai megerősítik ismereteinket a szerző szabadkőműves kapcsolatairól, bizonyítják szerzője nyitottságát, jó logikai és elemző készségét egyaránt.